

Makale Künyesi (Araştırma): Yavuz Öz, D. (2022). Harezmi Türkçesi metinlerinde “*keldür-* ~ *keltür-* ~ *kéltür-* ~ *ketür-* ~ *kétür-* ~ *kitür-*” yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiiller. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 711-736.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1180810>

HAREZM TÜRKÇESİ METİNLERİNDE “*KELDÜR-* ~ *KELTÜR-* ~ *KÉLTÜR-* ~ *KETÜR-* ~ *KÉTÜR-* ~ *KİTÜR-*” YARDIMCI FİİLİ İLE KURULAN BİRLEŞİK FİİLLER

Duygu YAVUZ ÖZ¹

ÖZET

Tarihî dönem metinlerinde ad+fiil şeklinde kurulan, fiili *bol-* ~ *ol-*, *et-* ~ *ét-* ~ *it-*, *eyle-* ~ *éyle-*, *kıl-*, *yap-* gibi ana yardımcı fiiller olmayan birçok fiil de bulunmaktadır. Bunlardan biri de *keldür-* ~ *keltür-* ~ *kéltür-* ~ *ketür-* ~ *kétür-* ~ *kitür-* fiilidir. Bu çalışmada *keldür-* ~ *keltür-* ~ *kéltür-* ~ *ketür-* ~ *kétür-* ~ *kitür-* fiilinin Harezmi Türkçesi döneminde meydana getirdiği birleşik fiiller üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Nehcü'l-Ferâdis, Kısasü'l-Enbiyâ, Muînü'l-Mürîd, Hüsrev ü Şîrin, Mukaddimetü'l-Edeb ve Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi adlı eserler taranmış, *keldür-* ~ *keltür-* ~ *kéltür-* ~ *ketür-* ~ *kétür-* ~ *kitür-* ile kurulan birleşik fiiller yer aldıkları cümle örnekleriyle ve bu cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımlarıyla verilmiş, sözcük sayıları bakımından değerlendirilmiş, fiilin birleştiği adlar kaynak dilleri, birleşme özellikleri açısından incelenmiş ve birleşik fiillerin ait olduğu kavram alanları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda *keldür-* ~ *keltür-* ~ *kéltür-* ~ *ketür-* ~ *kétür-* ~ *kitür-* fiili ile kurulmuş 60 birleşik fiil tespit edilmiş olup bunların Türkçe, Arapça ve Farsça sözcüklerle kurulduğu; iki, üç, dört ve sekiz ögeden Türkçe ve Farsça tamlama usulleriyle oluşturulduğu, eksiz birleşenler olduğu gibi yönelme ve belirtme durum eki ile birleşenler de olduğu, hem dinî hem de din dışı alana dair birçok hareketi karşıladığı görülmüştür. Girilen medeniyet dairesinin tesirinin yanı sıra Hüsrev ü Şîrin ve Mukaddimetü'l-Edeb dışındaki metinlerin İslam dinî ile ilgili olması ve İslamiyet'in kaynak dilinin Arapça olması sebebiyle Arapça+Türkçe dizilişindeki birleşik fiillerin sayıca önde olduğu ve birleşik fiillerin yarıya yakınının İslamiyet'le ilgili olduğu ve dinî terminolojiyi karşılamak üzere oluşturulduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Harezmi Türkçesi, birleşik fiil, yardımcı fiil.

¹ Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. dyavuz@yeditepe.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5420-6261>

**COMPOUND VERBS IN KHWAREZM TURKISH
TEXTS FOUNDED WITH THE AUXILIARY VERB
“KELDÜR- ~ KELTÜR- ~ KÉLTÜR- ~ KETÜR- ~
KÉTÜR- ~ KİTÜR-”**

ABSTRACT

In the texts of the historical period, there are many verbs which are formed as noun+verb and whose verbs do not have main auxiliary verbs such as *bol- ~ ol-, et- ~ ét- ~ it-, eyle- ~ éyle-, kal-, yap-*. One of them is the verb *keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kétür- ~ kitür-*. In this study, the compound verbs formed by the verb *keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kétür- ~ kitür-* in the Khwarezm Turkish period are emphasized. In this context, the works named *Nehcü'l-Ferâdis, Kısasü'l-Enbiyâ, Muînü'l-Mürîd, Hüsrev ü Şîrin, Mukaddimetü'l-Edeb* and Khwarezm Turkish Qur'an Translation were browsed, the compound verbs formed with *keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kétür- ~ kitür-* are given with examples of sentences and their translation to Modern Turkish, evaluated in terms of the number of words, the nouns that the verb is combined with are examined in terms of source languages, in terms of the suffixes they took and the conceptual fields to which the compound verbs belong have been tried to be determined. As a result of the study, 60 compound verbs formed with the verb *keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kétür- ~ kitür-* were determined and it has been seen that they were formed with Turkish, Arabic and Persian words; it is composed of two, three, four and eight elements with Turkish and Persian phrases, there are those that combine without suffixes, as well as those that are combined with dative and accusative suffixes, and it meets many actions in both religious and non-religious fields. In addition to the influence of the civilization circle entered, since the texts other than *Hüsrev ü Şîrin* and *Mukaddimetü'l-Edeb* are related to the religion of Islam and the source language of Islam is Arabic, the compound verbs in the Arabic + Turkish sequence are ahead in number. It is seen that almost half of the compound verbs are related to Islam and created to express religious terminology.

Keywords: Khwarezm Turkish, compound verb, auxiliary verb.

GİRİŞ

Yardımcı fiil Türkçe Sözlük'te “ad soylu kelimelerin veya bazı fiilimsilerin fiil gibi kullanılmalarını sağlayan ‘imek, etmek, eylemek, olmak, kılmak’ fiilleri, yardımcı eylem” (TS, 2005, s. 2135) olarak tanımlanırken Gramer Terimleri Sözlüğü'nde “ad soylu veya adlaşmış fiil soylu Türkçe kelimelerle, yabancı kaynaklı ad soylu kelimelerin fiilleştirilmesinde kullanılan ‘imek, etmek, olmak, eylemek, kılmak’ fiilleri ve esas fiile tasvir anlamı katan ‘ver-, dur-, kal-, yaz-’ gibi yardımcı fiiller” (Korkmaz, 2010, s. 241) olarak tanımlanmaktadır.

Yardımcı fiiller hem ad kategorisindeki hem de eylem kategorisindeki sözcüklerle bir araya gelerek birleşik fiilleri oluştururlar. Birleşik fiil ifadesi Türkçe Sözlük’te “ad soyundan bir kelime ile biçim veya anlam bakımından kaynaşmış bütünleşen fiil (TS, 2005, s. 283) şeklinde tanımlanmaktadır. Çeşitli dil bilgisi kitaplarında ise bu tanıma fiil kategorisindeki sözcüklerin de dâhil edildiği görülmektedir: “Bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubu” (Ergin, 2004, s. 386), “Bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleri” (Korkmaz, 2009, s. 150), “Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğu” (Karahan, 2007, s. 73), “Bir isim veya fiile yardımcı fiillerden birini getirerek oluşturduğumuz söz öbekleri” (Karaağaç, 2011, s. 156).²

² Birleşik fiillerin kategorilendirilmesinde yöntem ve adlandırma farklılıkları da bulunmaktadır. Jean Deny iki kelimededen oluşan fiilleri karmaşık/yerindelik fiiller ve mürekkep fiiller şeklinde kategorilendirmiştir. İkincisi yardımcı fiil olarak kullanılan iki fiilli öbekleri karmaşık/yerindelik fiiller olarak adlandırmıştır. Bu fiilleri “Olmak Yardımcısıyla Yapılan Karmaşık Fiiller” ve “-(Y)E veya -(Y)İ’li Bir Ulak Üzerine Kurulmuş Karmaşık Fiiller” olarak iki ayrı başlıkta incelemiştir. Birinci başlık altında “yazar olmak, yazacak olmak, yazmakta olmak” gibi yapıları ifade ederken, ikinci başlık altında genellikle tasvir fiiller olarak adlandırılan fiilleri zikretmiştir (Deny, 1941, s. 465-471). Tahsin Banguoğlu isimlerle kurulan birleşik fiilleri “birleşik fiil tabanları” adı altında zarf öbeği kalıbında, çekim öbeği kalıbında ve bağlam öbeği kalıbında olmak üzere üç grupta incelemiş, *ileri sürmek*, *ayrı düşmek* gibi örnekleri zarf öbeği kalıbında, *kar yağmak*, *yakayı kurtarmak* gibi örnekleri çekim öbeği kalıbında, *sayıp dökmek*, *kasıp kavurmak* gibi örnekleri bağlam öbeği kalıbında değerlendirmiştir. *Et-*, *ol-*, *eyle-*, *yap-*, *kıl-* ile kurulan birleşik fiilleri “çekim öbeği kalıbı” başlığı altında, fiillerle birleşik fiil kuran *bil-*, *ver-*, *dur-*, *kal-*, *gör-*, *gel-*, *yaz-* fiillerini ise tasvir fiilleri başlığı altında vermiştir (Banguoğlu, 1990, s. 310-318, 488-493). Faruk Kadri Timurtaş birleşik fiillerini şu şekilde gruplandırmıştır: 1. Birleşik sigalar (Her zaman ve siganın hikaye, rivayet, şart şekilleri). 2. Yardımcı fiillerle yapılan birleşik şekiller (*it-*, *kıl-*, *eyle-*, *ol-* fiilleri ile). 3. Tasvir fiiller. 4. İsim, sıfat ve zarflarla meydana getirilenler (Timurtaş, 2005, s. 159). Zeynep Korkmaz değişik zaman kesimi içindeki sıfat-fiillerin *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşan yapıları karmaşık fiiller olarak adlandırırken *düşüp kalk-*, *sayıp dök-*, *silip stipür-* gibi örnekleri “ikili birleşik fiiller”, anlam kayma ve kalıplaşmasıyla oluşan *göze gir-*, *gözden düş-*, *kanteye çık-* gibi örnekleri ise “anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller” başlığı altında vermiştir (Korkmaz, 2009, s. 150-157). Leylâ Karahan ana yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillerin yanında diğer fiillerle kurulan birleşik fiillerin *ol-*, *et-*, *kıl-*, *yap-*, *bulun-*, *başla-* yardımcı fiilleri yerine asıl fiillerin kullanıldığını ve bu yapılarda yer alan kelimelerin tümünün ya da birinin ya

Birleşik fiiller takip edebildiğimiz en eski edebî metinlerimiz olan Orhun Anıtları'ndan itibaren izlenebilmektedir. Doğu ve Batı Türklük sahası tarihi dönem metinlerinde hem ad kategorisinde hem de eylem kategorisinde karşımıza çıkan birçok yardımcı fiil vardır.

Talat Tekin Köktürkçede ad ya da sıfatlara gelen yardımcı eylemleri *bol-*, *kıl-/kış-* olarak, fiillere gelen yardımcı eylemleri ise *bar-*, *ber-* ~ *bir-*, *id-*, *elt-* ~ *ilt-*, *kal-*, *kel-*, *kör-*, *u-*, *yori-* olarak sıralamıştır. *Bar-* fiilinin eylemin tamamlandığını belirttiğini, *ber-* ~ *bir-* fiilinin eylemin bir başkası yararına yapılmış olduğunu belirttiğini, *id-*, *elt-* ~ *ilt-* fiillerinin eylemi pekiştirdiğini, *kal-*, *kel-* fiillerinin eylemin sürüp gittiğini ya da gideceğini belirttiğini, *kör-* fiilinin eylemin çabucak yapılması gerektiğini belirttiğini, *u-* fiilinin eylemin yapılabileceğini belirttiğini, *yori-* fiilinin eylemin uzunca bir zaman sürüp gittiğini belirttiğini söylemiştir (Tekin, 2003, s. 98-100). Ahmet Bican Ercilasun Köktürkçede isim+yardımcı eylem kategorisindeki birleşik fiil yapılarının geçişsiz fiil + *bol-*, geçişli fiil + *kıl-* şeklinde oluştuğunu ifade etmiştir. Fiil+zarf fiil eki+tasvir fiili ile oluşturulan birleşik fiil başlığında ise *bir-*, *u-*, *id-* *bar-* fiillerini sayan Ercilasun *bir-* eyleminin kesinlik/bitmişlik, *u-* eyleminin yeterlik, *id-* ve *bar-* eylemlerinin ise tamamlanmışlık bildirdiğini söylemiştir (Ercilasun, 2016, s. 377).

Annemaire von Gabain Eski Uygur Türkçesinde *er-*, *bol-* ve yer yer *tur-* yardımcı fiillerinin bütün isim çeşitlerine bağlandıklarını, birleşik zamanların teşkilinin tercihen *er-* ile yapıldığını, *bol-* eyleminin genellikle “olmak” manasına geldiğinde kullanıldığını, *tur-*’ın ise çok az kullanıldığını söylemiştir. Bir esas fiilin bir yardımcı fiille birleşmesinin daha önceki bir geçmiş zaman yahut bir alışkanlığa göre meydana gelen bir işi, yahut böyle bir durumu ifade ettiğini, ayrıca yardımcı fiillerin şart teşkiline ve aynı şekilde *bar* “var”, *yok* “yok” ve *kergek* “gerek”in sonuna sonuna gelerek gelecek zaman teşkiline ve aynı şekilde özel bir temenninin (irrealis) teşkiline yaradıklarını ifade etmiştir. Tasvirî fiiller başlığı altında fiillerin *-u* ya da *-p* almış bir mantıkî esas fiilden sonra kullanılırlarsa, kendi manalarını kaybedebildiklerini ve manalarının tasvir edildiğini belirtip böyle fiil birleşiklerinin yüklem olarak iş gördükleri gibi, vasıflık vs. olarak da iş görebildiğini söylemiş ve burada *tur-*, *tut-*, *olur-*, *id-* gibi fiillerle yapılan örneklere yer vermiştir. Eski Uygur Türkçesinde belirli hareket ve durgunluk vs. bildiren fiillerin *-p* zarf fiili ile

sözlük anlamını kaybettiğini ya da deyimleştiğini ifade etmiştir: *yol al-*, *para ye-*, *şehit düş-*, *kan kustur-*, *dış bile-*... (Karahana, 2007, s. 75).

birleştiklerini belirtip *kel-*, *kal-*, *yür-*, *kod-*, *bar-* gibi fiillerle oluşturulmuş örnekler vermiştir (Gabain, 2007, s. 87-88, 90-91).

Necmettin Hacıeminoğlu Karahanlı Türkçesi metinlerindeki isim+yardımcı fiil şeklinde olan birleşik fiillerin *bol-*, *kal-*, *er-*, *et-*, *tur-*, *tut-* yardımcı fiilleri ile, isim+fiil şeklinde olan birleşik fiillerin *ak-*, *al-*, *bar-*, *bekit-*, *bir-*, *bul-*, *id-*, *it-*, *kal-*, *kel-*, *kop-*, *kör-*, *kötür-*, *öp-*, *teg-*, *tegür-*, *tur-*, *tut-*, *tüş-*, *ur-*, *yat-*, *ye-*, *yi-* fiilleri ile, fiil + fiil şeklinde olan birleşik fiillerin ise *bar-*, *bil-*, *bir-*, *kel-*, *kör-*, *tur-*, *yaz-* fiilleri ile oluştuğunu söylemiştir (Hacıeminoğlu, 1996, s. 176-181).

Faruk Kadri Timurtaş Eski Anadolu Türkçesinde tasvirî fiillerden devamlılık ifade edenleri *gör-*, *gel-*, çabukluk ifade edenleri *vir-*, yaklaşma ifade edenleri *yaz-*, iktidarî olanları *bil-*, *u-* şeklinde vermiştir. İsim + yardımcı fiil şeklindeki birleşik fiiller altında yabancı asıllı kelimelerin *it-*, *kal-*, *eyle-*, *ol-* yardımcı fiilleri ile fiil haline getirildiğini, aslında yardımcı fiil olmamakla beraber *bul-*, *ur-*, *dut-* fiillerinin oynadığı rolün de hemen hemen yardımcı fiiller gibi olduğunu söylemiştir. İsim grubu şeklinde birleşik fiiller başlığı altında *baş çek-*, *yüz döndür-*, *içi yan-*, *gözi tol-*, *eli ditre-*, *derde uğraşke düşür-*, *yire sal-*, *başa çık-*, *tahayyürde kal-*, *ahde dur-*, *kendüzinden git-*, *hadden geç-*, *gözden bırak-* gibi örneklere de yer vermiştir (Timurtaş, 2005, s. 133, 160-163).

Necmettin Hacıeminoğlu Harezmi Türkçesindeki iktidarî fiilleri *bil-*, *u-*, tezlik, çabukluk fiillerini *ber-* ~ *bir-*, *kel-* ~ *kil-*, *kop-*, *koy-*, *kör-*, devamlılık, süreklilik fiillerini *tur-*, *başla-*, *at-*, *kal-*, yaklaşma fiillerini *yaz-* olarak belirtmiştir. Bir isimle bir fiilden teşekkül eden yapıların *bol-*, *kal-*, *it-* ~ *et-*, *yap-*, *tur-*, *er-* ~ *ir-* ~ *i-* fiilleri ile oluştuğunu söylemiştir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 181-186).

Ali Fehmi Karamanlıoğlu Kıpçak Türkçesindeki yardımcı fiilleri *al-*, *bil-*, *ber-*, *er-* (*e-/i-*), *tur-*, *yaz-* olarak vermiştir. Bunlardan *al-*, *bil-* fiillerinin iktidarî; *ber-* fiilinin pekiştirme ifade etmek için kullanıldığını; *er-* ve *tur-* yardımcı fiillerinin isim cümlelerinde bildirme bağı olarak, fiil cümlelerinde birleşik kiplerde kullanıldığını; *tur-* yardımcı eyleminin isim cümlelerinde bildirici durumunda kullanıldığını, yardımcı fiil olarak kullanımının çeşitli olduğunu; *yaz-* fiilinin yaklaşma ifade ettiğini söylemiştir (Karamanlıoğlu, 1994, s. 148-150). Galip Güner Kıpçak Türkçesinde ad+yardımcı fiil yapısında olan birleşik fiillerin *bol-* ~ *ol-*, *ét-*, *éyle-*, *kal-* fiilleri ile; ad+asıl fiil yapısında olanların (deyimleşmiş birleşik fiiller) *aç-*, *al-*, *bar-* ~ *var-*, *bér-* ~ *vér-*, *iç-* ~ *iş-*, *kél-*, *két-*, *koy-*, *hoy-*, *kör-*, *tur-*, *tüş-*, *tut-* ~ *dut-*, *ur-* ~ *vur-*, *yét-* fiilleri ile; fiil + zarf fiil + yardımcı fiil yapısında

olanların yaklaşma ifade eden *yaz-*, *bar-*, tezlik ifade eden *bér-*, *koy-*, *kör-*, süreklilik ifade eden *tur-*, *kal-*, yeterlik ifade eden *bil-*, *al-*, *u-* fiilleri ile, fiil + sıfat fiil + *bol-* yapısında olanların *bol-* fiili ile kurulduğunu ifade etmiştir. (Güner, 2013, s. 305-320).

Mustafa Argunşah Doğu Türkçesinde fiil+fiil şeklindeki birleşik fiillerin yeterlik ifade eden *al-*, *bil-*, *u-* yardımcı eylemleri ile; süreklilik ifade eden *tur-* yardımcı eylemi ile; tezlik ifade eden *bér-* yardımcı eylemi ile ve yaklaşma ifade eden *yaz-* yardımcı eylemi ile kurulduğunu ifade etmiştir. İsim+fiil şeklindeki birleşik fiillerin ise *bér-*, *bol-* ~ *ol-*, *ét-*, *éyle-*, *kal-*, *yé-* yardımcı eylemleri ile oluştuğunu belirtmiştir (Argunşah, 2021, s. 209-211).³

Jean Deny Osmanlı Türkçesinde fiil + fiil yapılarında olabirliği ifade etmek için *bil-* (olumsuz yapılarda *u-* fiilinin kullanıldığı da ifade edilir), çabuk bitirilen, birdenbire ve beklenmedik olanı ifade etmek için *ver-*, yapılmasına pek az kalan, az kalsın yapılacak olan şeyleri ifade etmek için *yaz-*, bir şeyin arsız, kararlı, sürekli bir surette yapıldığını ifade etmek için *dur-*, *yat-*, *gör-*, *gel-*, *git-* fiillerinin kullandığını söylemiştir. Bunların dışında *kal-* ve *ko(y)-* fiillerinin de birkaç hazır ifadede yardımcı olarak kullanılan yerinde fiiller olduğunu belirtmiştir. Bir isimle onun ardından gelen bir yardımcı fiilin oluşturduğu “mürekkep fiiller”i ise *et-* ve *ol-* olarak vermiştir. *Et-* yerine *eyle-*, *kal-*, *buyur-* fiillerinin (ve bunların *edil-*, *kılın-*, *buyurul-* şeklindeki meçhul biçimlerinin) de kullanılabildiğini ifade etmiştir (Deny, 1941, s. 465-471).

Tarihî dönem metinlerinde ad+fiil şeklinde kurulan, fiili *bol-* ~ *ol-* *et-* ~ *ét-* ~ *it-*, *eyle-* ~ *éyle-*, *kıl-*, *yap-* gibi ana yardımcı fiiller olmayan birçok fiil de bulunmaktadır. Bu çalışmada bu kategoride öbekler oluşturan *keldür-* ~ *keltür-* ~ *keltür-* ~ *ketür-* ~ *kêtür-* ~ *kitür-* ile kurulan birleşik fiiller ele alınmıştır. Bu fiille oluşturulan birleşik fiiller üzerine yapılmış müstakil bir çalışma takip edebildiğimiz kadarıyla yoktur ancak Harezmi Türkçesindeki birleşik fiiller üzerine yapılmış çalışmalarda bu sözcükle oluşturulan birleşik fiillere de yer verilmiştir. Muhammed Ezzat Said Ghazy (2001) tarafından yazılan *Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde birleşik fiiller* adlı doktora tezi, Nesrin

³ A. Deniz Abik'in Doğu Türkçesinde isim+yardımcı fiil şeklinde kurulan ve Farsçadakilerine benzer kuruluştaki olduğunu ifade ettiği *âgâz kıl-*, *bünyâd kıl-*, *izhâr kıl-*, *zâhîr kıl-* birleşik fiillerinin iki ayrı değerle kullanıldığını, bunların esas fiil olarak kullanıldıkları gibi tek kelime gibi hissedilip başka birleşik fiil kuruluşlarında da yer aldıklarına dikkat çektiği yazısı da (Abik, 2001, s. 185-192) burada zikredilmelidir.

Arı (2010) tarafından yazılan *Harezmi Türkçesinde birleşik fiiller ve durum ekli tamlayıcıları* adlı yüksek lisans tezi, Abdullah Demiral (2012) tarafından yazılan *Harezmi Türkçesinde birleşik fiiller* adlı doktora tezi bu konuda yapılan çalışmalardır. Ghazy ve Arı'nın çalışmaları Nehcü'l-Ferâdis, Kıyasü'l-Enbiyâ, Muînü'l-Mürîd, Hüsrev ü Şîrin'i; Demiral'ın çalışması ise Nehcü'l-Ferâdis, Kıyasü'l-Enbiyâ, Muînü'l-Mürîd, Mukaddimetü'l-Edeb'i kapsar. Bu çalışmada yukarıda sözü edilen eserlerin hepsi taranmakla birlikte Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi de taranmış olup söz konusu çalışmalarda yer almayan birleşik fiillere de ulaşılmış⁴, bu birleşik fiiller içinde geçtikleri cümle örnekleriyle ve aktarımlarıyla verilmiş⁵, sözcük sayıları bakımından değerlendirilmiş, fiilin birleştiği adlar kaynak dilleri⁶ ve birleşme özellikleri açısından incelenmiş ve birleşik fiillerin ait olduğu kavram alanları tespit edilmiş olup *keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kêtür- ~ kitür-* fiilinin yardımcı fiil kategorisinde değerlendirilmesi teklif edilmiştir.

⁴ Ghazy'nin çalışmasında (2001) *keltür- ~ ketür-* fiiliyle oluşturulmuş 27 birleşik fiil örneği, Arı'nın çalışmasında (2010) 3 birleşik fiil örneği, Demiral'ın çalışmasında (2012) ise 24 birleşik fiil örneği bulunmaktadır. Bizim çalışmamızda ise 60 birleşik fiil örneği sunulmuştur. Aslında Harezmi Türkçesi metinlerinde *keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kêtür- ~ kitür-* fiili ile kurulan ve fiilin sözlük anlamını devam ettirdiği örnekler de vardır. Örneğin *oğlan keldür-* “çocuk doğurmak” (NF 68/6) örneğindeki “dünyaya getirmek, doğurmak”, *beşâret keltür-* “müjde getirmek” (KE 53v11), *fermân keldür-* “ferman getirmek, emir getirmek” (NF 40/9), *habar keltür-* “haber getirmek” (HŞ 2699), *peygamberlik keltür-* “peygamberlik getirmek” (KE 23r13), *yarlıg keltür-* “emir getirmek, yarlık getirmek” (KE 112r17) örneklerindeki “getirmek, aktarmak, iktibas etmek” anlamları *keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kêtür- ~ kitür-* fiilinin sözlük anlamları olup açıkça fark edilebilmektedir. Ancak biz bu çalışmada fiilin *et- ~ et- ~ ir-, eyle- ~ eyle-, kil-, yap-* gibi yardımcı fiil fonksiyonunda kullanıldığı yerleri değerlendirmeye çalıştık.

⁵ Ghazy'nin çalışmasında (2001) birleşik fiiller abece sırasıyla verilmiş olup içinde yer aldığı cümle örnekleri verilmemiştir. Arı (2010) ve Demiral'ın (2012) çalışmalarında birleşik fiillerin geçtiği cümle örnekleri verilmiş ancak bu cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımları yapılmamıştır.

⁶ Ghazy'nin çalışmasında (2001) aslı yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillerdeki isimler köken bakımından incelenmiş olsa da yazımızın konusu olan fiilin de yer aldığı geçici yardımcı fiil ile yapılan birleşik fiiller böylesi bir değerlendirilmeye tâbi tutulmamıştır.

1. Harezmi Türkçesi Metinlerinde “keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kétür- ~ kitür-” Yardımcı Fiilinin Meydana Getirdiği Birleşik Fiiller

arādat keltür- < Ar. *arādat* + T. *keltür-* “dilekte bulunmak, istemek”

... *Tevbe kıldı taķı şeyhka arādat keltürdi taķı aydı* (NF 246/13)
“Tövbe etti, şeyhten dilekte bulundu ve söyledi”

'azāb keltür- < Ar. *'azāb* + T. *keltür-* “azap vermek”

Köni sözlüg erse 'azāb keltürgil köreliñ (KE 29r20) “Doğru sözlü ise azap ver görelim”

bahāne ketür- < Far. *bahāne* + T. *ketür-* “sebepl bulmak”

Ķıldı anıñ üze bahāne, bahāne ketürdi anıñ üze (ME 145/6) “Ona bahane buldu, ona sebepl buldu”

berü ketür- < T. *berü* + T. *ketür-* “yaklaştırmak”

'Arş nürını müsî nürı berü ketürdi tağga kemişti... (KE 123r19)
“Musa nuru arş nurunu yaklaştırdı dağla attı”

du'āğa keltür- < Ar. *du'ā* + T. *ğa* + T. *keltür-* “dua ettirmek”

Seniñ du'āñ bizni rahmetğa keltürdi belki dāyim biziñ rahmetimiz seni du'āğa keltürdi (KE 213v21) “Senin duan bizi bağışlattı, belki (de) her zaman bizim bağışlanmamız sana dua ettirdi”

dü-gāne kêtür- < Far. *dü-gāne* + T. *kêtür-* “iki rekata namaz kılmak”

Yunuğnuñ soñunça dü-gāne kêtür (MM 86/1) “Abdestten sonra iki rekata namaz kıl”

emgek ketür- < T. *emgek* + T. *ketür-* “eziyet çektirmek”

Hıç vaķtde mundağ emgenmişleri yok erdi, köñüllerine kirdi, bu islām haķ erse bizge bu emgekler ketürmegey erdi (KE 232r20) “Hiçbir zaman böyle zahmet çektikleri yok idi, (bu düşünce) gönüllerine girdi, bu İslam hak ise bize bu eziyetleri çektirmeyecek idi”

fesādğa keltür- ~ fesādğa ketür- < Ar. *fesād* + T. *+ğa* + T. *keltür-* ~ *ketür-* “bozmak, zarar vermek”

Çardı katdı iş-ni, çarıştırdı, fesādğa keltürdi iş-ni (ME 79/5) “İşi birbirine kattı, işi bozdu”

Yoğ anung içinde fesādğa keltürmek, tağı yoğ anlarğa, andın ‘ağlları kitmes (HKT 37/47) “Onun içinde zarar vermek yok, ondan akılları gitmez (sarhoş olmazlar)”

ğavğā keltür- < Ar. *ğavğā* + T. *keltür-* “saldırmak”

... *Ol kün kim ‘osmānga ğavğā keltürdiğler* kulları utru turup sançışalıñ tédiler... (KE 201v11) “Osman’a saldırdıkları o gün kulları karşısına çıkıp savaştım dediler”

ğusl keltür- < Ar. *ğusl* + T. *keltür-* “boy abdesti almak”

... *Çamuğ ğusl keltürdiler*... (KE 221v7) “Hepsi boy abdesti aldılar”

ğac keltür- < Ar. *ğac* + T. *keltür-* “hac yapmak”

... *‘Ömri içinde bir ğac keltürmekni farz kıldım*... (KE 213v14) “Ömründe bir kere hac yapmayı farz kıldım”

hoşluğğa ketür- < Far. *hoş* + T. + **luğ** + **ğā** + T. *ketür-* “hoşa gitmek, beğenmek”

Ol ikisi içinde hoşluğğa ketürgen meyve tağı ğurmā yığacı tağı nār (HKT 55/68) “O ikisinde de beğenilen meyve, hurma ağacı ve nar (var)”

ğuccet ketür- ~ ğuccet keltür- < Ar. *ğuccet ~ ğuccet* + T. *keltür- ~ ketür-* “delil göstermek”

[*Ğüke*]mā iğtilāf kıldılar, ba’zılar yalavaç tédiler, ba’zılar melik tédiler, bu āyeti ğuccet keltürdiler (KE 173r2) “Hâkimler anlaşmazlığa düştüler, bazıları peygamber dediler, bazıları hükümdar dediler, bu ayeti delil gösterdiler”

Ğuccet ketürdi tağı yağ yavuğ-luğ-nı (ME 60/5) “Arkadaşlığı delil gösterdi”

ğnān keldür- ~ ğnān keltür- ~ ğnān ketür- ~ imān kêtür- < Ar. *ğnān* + T. *keldür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kêtür-* “iman etmek, inanmak”

Ğālīd ibnū’l-Velīd ol vağtta ğnān keldürmemiş erdi (NF 39/12) “Hâlid ibnū’l-Velīd o zaman iman etmemiş idi”

*Tağı ol kün ibrahîmka üküş kimerseler **îmân keltürdiler** (NF 218/6)
“Ve o gün birçok kişi İbrahim’e iman ettiler”*

*Eger kolsañ êkki ajunda amân hakikat köñüldin **kétürgil imân** (MM
13/2) “Dünya ve ahirette gerçekten huzurlu olmak istersen gönülden
iman getir”*

*Anlardın kim erseni **îmân keltürdi** tağı anlardın kim erseni kâfir boldı
(HKT 2/253) “Onların kimisi iman etti, kimisi kafir oldu”*

*Hakikat üze men **îmân ketürdüm** idingizge, işiting sözümnı (HKT
36/25) “Şüphesiz ben iman ettim Rabbinize, sözümü işitin”*

*Qur’an işittük Muhammedge inmiş biz aya **îmân keltürür-miz** (KE
206r3) “Kur’an’ı duyduk Muhammed’e inmiş, biz ona iman ederiz”*

îmân ve islâm keltür- < Ar. *îmân* + Ar. *ve* + Ar. *islâm* + T. *keltür-*
“inanmak, müslüman olmak”

*... Bolğay-mu kim munlar **îmân ve islâm keltürseler**, munlarğa köre
öñin halâyıklar tağı islâm keltürse tep çama’ı bar erdi (NF 110/13)
“Bunlar müslüman olsalar bunlara bakarak başka insanlar da
müslüman olur mu ki diye (bir) arzusu var idi”*

inâbet keltür- < Ar. *inâbet* + T. *keltür-* “tövbe etmek”

*Munı kél sağıñıl **inâbet keltür** (MM 283/1) “Gel, bunları düşün, tövbe
et”*

irâdet keltür- < Ar. *irâdet* + T. *keltür-* “istemek”

*İnâbetdin aşğıl **irâdet keltür** (MM 283/2) “Tövbeden geç ve iste”*

irtidâd keltür- < Ar. *irtidâd* + T. *keltür-* “din değiştirmek”

*Kılıp tesmiyet oğ atıp **irtidâd keltürse** yénür ol kedik yoğ fesâd (MM
235/1) “Besmele çekip ok atıp sonra din değiştirse, (vurduğu) yaban
hayvanı yenir (bunda) bir sakınca yoktur”*

islâm keltür- < Ar. *islâm* + T. *keltür-* “Müslüman olmak”

*Ve eger munlar **islâm keltürmeseler**, **islâm keltürgenlerke** zağmat ve
meşakkat kılmasalar tep sizlerni ağırlar erdi (NF 110/15) “Ve eğer
bunlar müslüman olmazlarsa, müslüman olanlara zahmet ve eziyet
vermesinler diye sizlere değer verirdi”*

kelime-i şehādat keltür- < Ar. kelime + Ar. şehādat + T. keltür-
“Eşhedü en lâ ilāhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resûlühü’ demek, müslüman olmak”

Ol kāfir kelime-i şehādat keltürmişdin soñ öltürseñ, sen anıñ tēg kāfir bolur-sen , tēdi erse... (NF 335/9) “O kafir kelime-i şehadet getirdikten sonra (onu) öldürürsen sen onun gibi kafir olursun dediğinde...”

kıyām u sücūd u rükū’ u ku’ūd kêtür- < Ar. kıyām + Far. u + Ar. sücūd + Far. u + Ar. rükū’ + Far. u + Ar. ku’ūd + T. kêtür- “(namazda) kıyam, secde, rüku etmek ve oturmak”

Kıyām u sücūd u rükū’ u ku’ūd kêtürgey kırā’atsızın bu vücūd (MM 142/1) “Bu kişi herhangi bir şey okumadan, namazın kıyam, rükū, secde, oturuş bölümlerini yapacak”

küfr ketür- < Ar. küfr + T. ketür- “inkâr etmek”

Anlar kim küfr ketürdiler, çatarlar Tangrı üze yalğannı (HKT 5/103) “İnkâr edenler Tanrı’ya karşı yalan uydururlar”

kün ketür- < T. kün + T. ketür- “aydınlatmak”

Çiçek bustağa uçmaħka yana hür feleкке kün⁷ ketürdi közge hem nür (HS 1232) “Cennetteki çiçek bahçesindeki huriler (gibi) göğü ve gözü aydınlattı”

namāz kêt(ü)r- < Far. namāz + T. kêt(ü)r- “namaz kılmak”

Kıyām u kırā’at rükū’dın yanar imām birle kêtür namāzı köner (MM 135/1) “(Kişi cemaate) kıyam, kıraat ve rükūda yetişir, imam ile namaz kılsa (o namazı) kabul olur”

nedāmet kêtür- < Ar. nedāmet + T. kêtür- “pişman olmak”

Nedāmet kêtürmişde levvāme ol (MM 353/2) “Pişman olduğunda nefs-i levvamedir.”

nür ketür- < Ar. nür + T. ketür- “aydınlatmak”

⁷ Kelime Hacıeminoğlu yayınında (2000) *köp*, Demirci-Karlı yayınında (2014) *kün* şeklinde okunmuştur. Burada *kün* okuyuşunu daha doğru bulduk.

Çiçek bustanga uçmahka yana hür feleкке kün **ketürdi** közge hem **nür**
(HŞ 1232) “Cennetteki çiçek bahçesindeki huriler (gibi) göğü ve gözü
aydınlattı”

öfkege ketür- ~ **öfkege keltür-** ~ **öwkege keldür-** ~ **öbke-ge
keltür-** < T. öfke ~ öwke + T. +**Ke** + T. ketür- ~ keltür- ~ keldür-
“öfkelenmek”

Kim kim ‘ayālüm fāṭımanı **öwkege keldürse**, meni öwkege keldürmiş
tæg bolğay tedi erse... (NF 158/2) “Kim kızım Fâtıma’yı
öfkelenirirse, beni öfkelenirmiş gibi olacak dediğinde”

Öbke-ge keltürdi anı, **öbkelendürdi** aña (ME 5/4) “Onu öfkelenirdi,
onu sinirlendirdi”

Ol munung birle kim anlar uydılar ol nirsege kim **öfkege keltürdi**
Tanrığa tağı sevmediler hoşnüdukungnu, bāṭıl kıldı ‘amellerini
(HKT 47/28) “Onlar Tanrıyı öfkeleniren şeylere uydukları ve onun
hoşnutluğunu sevmedikleri için (Tanrı da onların) amellerini boşa
çıkardı”

Ol vaqtın kim **öfkege ketürdiler** bizni, öç aldık anlardın (HKT 43/55)
“Bizi öfkelenirdikleri vakit, onlardan öç aldık”

ökünçni keltür- < T. ökünç + T. +**ni** + T. keltür- “pişmanlık
duymak”

Keltürdi aña **ökünçni**, **ökünç** soñlandı aña (ME 5/3) “O pişmanlık
duydu, pişmanlıkla neticelendi”

raḥmetğa keltür- < Ar. raḥmet + T. **ğa** + T. keltür- “bağışlatmak”

Seniñ du ‘āñ bizni **raḥmetğa keltürdi** belki dāyim biziñ raḥmetimiz seni
du ‘āğa keltürdi (KE 213v21) “Senin duan bizi bağışlattı, belki (de)
her zaman bizim bağışlanmamız sana dua ettirdi”

rek’at kêtür- < Ar. rek’at + T. kêtür “rekat kılmak”

Kêtürgey bu **rek’at** unutsa kıyām (MM 146/4) “Eğer kıyâmı unutsa, o
rekâtı yeniden kılacak”

rükû’ kêtür- < Ar. rükû’ + T. kêtür “rükûya varmak”

Kêtürsey rükû’ hem namāz buzmağay (MM 152/3) “Rükûya varsan
da namaz bozulmayacak(tır)”

rükû' u sücüd kêtür- < Ar. rükû' + Far. u + Ar. sücüd + T. kêtür-
“rükû ve secde yapmak”

Kêtürgey rükû' u sücüd (MM 142/4) “Rükû ve secde yapacak”

şafâ keltür < Ar. şafâ + T. keltür- “rahatlık vermek”

Yemek öz öñindin şafâ keltürür (MM 297/4) “Yemeği kendi önünden
yemek rahatlık verir”

şalâhğa keltür- < Ar. şalâh + T. +ğa + T. keltür- “iyileştirmek”

... **Oğul kız tuğurmas evlügümni şalâhğa keltürdi...** (KE 210r11)
“çocuk doğur(a)mayan zevceyi iyileştirdi”

secde keltür- ~ secde ketür- ~ secde kêtür- < Ar. secde + T.
keltür- ~ ketür- ~ kêtür- “secde etmek, namaz kılmak”

Kêtür êkki secde cevâb oş şa'il (MM 112/4) “İki secde daha yap,
cevap işte budur”

Kêtürmişde secde bilür kim kayu (MM 149/4) “Hangi rekatta
olduğunu bilerek secde ederse”

... **Şükür tēp sewünmişde yana bir secde keltürdiler** (KE 9r12) “Şükür
deyip sevinince yine bir secde ettiler”

Bir secde nelük kêtürmediy? (KE 11v16) “Niçin bir secde etmedin?”

sehiv secde kêtür- < Ar. sehiv + Ar. secde + T. kêtür- “sehiv
secdesi yapmak”

Şuret tüşse secde sehivni kêtür (MM 128/4) “Şüphe devam ederse
sehiv secdesi yap”

selâm kêt(ü)r- < Ar. selâm + T. kêt(ü)r- “selam vermek”

Yerince kıyâm u kırâ'at rükû' sücüd ka 'de kêtürüp soñunça selâm (MM
139/4) “Yerine göre (olması gerektiği gibi) kıyam, kıraat, rükû, secde,
oturuş(u) yerine göre (olması gerektiği gibi yapıp), sonunca selam
verip (verecek)”

sevinç ket(ü)r- < T. sewinç + T. ket(ü)r- “sevindirmek”

Muhîn bânü sarayına tüşürdi sevinç ketriüp köjildin kaçğu sürdi (HŞ 1230) “Muhîn Bânü sarayına getirdi, sevindirip gönülden kaygıyı uzaklaştırdı”

söz ketür- < T. söz + T. ketür- “söylemek”

Umunç tuttu kim uş işim bu kırdı yana aydı 'aceb ni söz ketürdi (HŞ 1074) “Bu işimi yaptı diye ümitlendi, yine acaba ne söylediniz dedi”

sözge ketür- < T. söz + T. +ge + T. ketür- “konuşturmak”

Sözletti anı, sözge ketürdi anı (ME 26/4) “Ona sözletti, onu konuşturdu”

şafî keldür- ~ şafî ketür- ~ şefî keltür- < Ar. şafî ~ şefî + T. keldür- ~ keltür- ~ ketür- “şefaathçi kılmak”

Şafî kıldı aya Tanrı-nı, Tanrı-nı şafî ketürdi aya (ME 110/6) “Tanrıyı ona şefaathçi kıldı, Tanrıyı ona affedici kıldı”

Ey âdem tevbeğ kabûl bolsun teseğ Muhammed Resûlü'llâhni şefî keltürğil (KE 199r4) “Ey Adem tövben kabul olsun dersin Muhammed peygamberi şefaathçi kıl”

Şafâ'at-çı ketürdi aya Tanrı-nı, Tanrı-nı şafî keldürdi aya (ME 11/8) “Tanrıyı ona şefaathçi kıldı, Tanrıyı ona affedici kıldı”

şafâ'at-çı ketür- < Ar. şafâ'at + T. +çı + T. ketür- “şefaathçi kılmak”

Şafâ'at-çı ketürdi aya Tanrı-nı, Tanrı-nı şafî keldürdi aya (ME 11/8) “Tanrıyı ona şefaathçi kıldı, Tanrıyı ona affedici kıldı”

şefâ'atğa keltür- < Ar. şafâ'at + T. +ğa + T. keltür- “şefaath ettirmek”

Ey muhammed meniğ cabbârlığim seni şefâ'atğa keltürdi... (KE 212v16) “Ey Muhammed benim cabbârlığim sana şefaath ettirdi...”

şükr secdesi keltür- < Ar. şükr + Ar. secde + T. +si + T. keltür- “şükür namazı kılmak”

Hüseyn anı kördi erse şükr secdesi keltürdi (KE 246v3) “Hüseyn onu görünce şükür namazı kıldı”

îâkat keltür- < Ar. îâkat + T. keltür- “dayanmak, katlanmak”

... *Çamıg kınlarğa fâkat keltürürler feryâd kılmaslar ammâ açlık susağlıkğa feryâd kılurlar* (KE 102r13) “Bütün cezalara katlanırlar, sıızlanmazlar ama açlık (ve) susuzluğa (dayanamaz) feryat ederler”

tamâm kêtür- < Ar. *tamâm* + T. *kêtür-* “tamamlamak”

Rükû' kâlsa rek'at kêtürgey tamâm (MM 146/1) “Eğer rükû kaldıysa (yapmamışsa o) rekâtı tamamlayacak (yeniden kılacak)”

tay-ka ketür- ~ **tangğa ketür-** < T. *tay* +T. **Ka** + T. *ketür-* “şaşırtmak, hayran bırakmak”

Tay-ka ketürdi anı nêrse (ME 5/1) “Onu şaşırttı”

Takı bitgen kara baş, yahşırağ turur ortak koşğandı; takı niçeme kim tangğa ketürse sizni (HKT 2/221) “Sizi ne kadar hayran bıraksa da, inanan bir cariyeye, (Tanrı'ya) ortak koşandan daha iyidir”

tavâf ve 'umre keltür- < Ar. *tavâf* + Ar. *ve* + Ar. *'umre* + T. *keltür-* “tavaf etmek ve umre yapmak”

... *Resûl 'aleyhi's-selâm mekkege kirdi ka'beğa ziyâret kıldı, tavâf ve 'umre keltürdi...* (KE 226v10) “Peygamber aleyhisselam Mekke'ye girdi, Kabe'yi ziyaret etti, tavaf etti ve umre yaptı”

tekbirât kêtür- < Ar. *tekbirât* + T. *kêtür-* “‘Allahuekber’ ile başlayan duayı söylemek, tekbirler getirmek”

Takı tekbirât 'iyd namâzında hem kêtürmek vacib ol (MM 110/4) “Bayram namazında tekbirler (altı tekbir) getirmek de vaciptir”

tesbîhge keltür- < Ar. *tesbîh* + T. **+ge** + T. *keltür-* “‘Sübhânallah’ dedirtmek, tesbihe getirmek”

... *Uşak taşni tesbîhge keltürdü...* (KE 237r1) “Ufak taşta Sübhânallah dedirtti”

teşehhüd kêtür- < Ar. *teşehhüd* + T. *kêtür-* “Ettehiyyatü duasını okumak”

Takı anda kedin teşehhüd kêtür (MM 126/2) “Ve ondan sonra Ettehiyyatü (duasını) oku”

tiltağ keltür- < T. *tiltağ* + T. *keltür-* “bahane bulmak”

Her-âyine anı katıg kınağay-men yâ-hod boğuzlağay-men, yâ-hod belgüliüg tıtağ keltürse kutulğay (KE 146v6) “Elbette onu şiddetli bir şekilde cezalandıracağım, ya boğazını keseceğim ya da belli bir bahane bulursa kurtulacak”

tilge keltür- < T. *til*+ T. *+ge* + T. *keltür-* “konuşturmak, dile getirmek”

... *Elgindekileri tilge keltürdüy...* (KE 236v21) “Elindekileri konuşturdu”

ün ketür- < T. *ün* + T. *ketür-* “bağırarak”

... *Yoğaru bakdı kök yırağ, kuğı bakdı yer katıg bir âh kılıp ün ketürdi* (KE 70r4) “yukarı baktı, gök uzak; aşağı baktı yer çetin, bir ah edip bağırıldı”

üzele ketür- < T. *üze* + T. *+le* + T. *ketür-* “haberdar etmek”

Üzele ketürdi anı iş üze (ME 14/5) “Onu işinden haberdar etti”

vuğūf keltür- < Ar. *vuğūf* + T. *keltür-* “beklemek, durmak”

Eger kimerse 'arafatta vuğūf keltürmese, hecci tamâm bolmas (NF 276/12) “Eğer kişi arafatta durmazsa hacı tamamlanmaz”

yāduña keltür- < Far. *yād* + T. *+ı* + *n* + *ga* + T. *keltür-* “hatırlamak”

Kim kim tün tağı kün içinde yigirmi kıta ölümni yāduña keltürür bolsa, ol kişiğe hağ tut şehdler mağāmını rüzī kılğay, tēp aydı (NF 437/3) “Kim ki gece ve gündüz yirmi kere ölümü hatırlarsa o kişiye Hak teala şehitler makamı nasip edecek diye söyledi”

yēriğe keltür- ~ yeringe keltür-⁸ < T. *yer* ~ *yēr* + T. *+ı* + *°/o* + *ge* + T. *keltür-* “yerine getirmek, gerekeni yapmak”

... *Ol kamuğ şartlarını yēriğe keltürdi...* (KE 186r19) “O bütün şartları yerine getirdi”

⁸ Muīnū'l-Mürīd'de *yērinçe kētür-* biçimi de vardır: *yērinçe şerī'atınñ ağıkamların kētürmeklik islām ērūr bil yağn* (MM 24/1) “İyi bil ki, dinin hükümlerini gerektiği gibi yerine getirmek İslamdır.”

Men hak te'âlâ fermânını yeringe keltürür-men... (NF 277/17) “Ben Hak teala emrini yerine getiririm”

yük ketür- < T. *yük* + T. *ketür-* “yük (günah) taşımak”

Takı kötürmes yük ketürgen, önginniñ yükini (HKT 35/18) “Günah taşıyan (günahkar kişi) başkasının günahını yüklenmez”

zahmet kitür- < Ar. *zahmet* + T. *kitür-* “eziyet vermek”

Şah andın soğra sordı kim niçüksen kim uş zahmet kitürdüm iliye men (HŞ 1014) “Şah ondan sonra senin ülkene nasıl eziyet verdim diye sordu”

2. “Keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kétür- ~ kitür-” Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin İncelenmesi

2.1. Sözcüklerin kökeni bakımından “keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kétür- ~ kitür-” ile kurulan birleşik fiiller

2.1.1. Türkçe sözcük + T. keldür- ~ keltür- ~ ketür-: Bu kategorideki birleşik fiiller Türkçe bir sözcüğün *keldür- ~ keltür- ~ ketür-* fiiliyle birleşmesiyle oluşmuştur: *berü ketür-*, *emgek ketür-*, *kün ketür-*, *öfkege ketür-* ~ *öfkege keltür-* ~ *öwkege keldür-* ~ *öbkege keltür-*, *ökünçni keltür-*, *sevinç ket(ü)r-*, *söz ketür-*, *sözge ketür-*, *tañka ketür-* ~ *tañğa ketür-*, *tiltağ keltür-*, *tilge keltür-*, *ün ketür-*, *üzele ketür-*, *yèrige keltür-* ~ *yeringe keltür-*, *yük ketür-*.

2.1.2. Arapça sözcük + T. keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kétür- ~ kitür-: Bu kategorideki birleşik fiiller bir ya da birkaç Arapça sözcüğün *keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kétür- ~ kitür-* fiiliyle birleşmesiyle oluşmuştur. *Arâdat keltür-*, *'azâb keltür-*, *ğavğâ keltür-*, *ğusl keltür-*, *hac keltür-*, *huccet ketür-* ~ *huccet keltür-*, *imân keldür-* ~ *imân keltür-* ~ *imân ketür-*, *inâbet ketür-*, *irâdet ketür-*, *irtidâd ketür-*, *islâm keltür-*, *kufr ketür-*, *nedâmet ketür-*, *nür ketür-*, *rek'at ketür-*, *rikkü' ketür-*, *şafâ keltür-*, *secde keltür-* ~ *secde ketür-* ~ *secde keltür-*, *selâm ket(ü)r-*, *şafî' keldür-* ~ *şafî' ketür-* ~ *şefî' keltür-*, *şâkat keltür-*, *tamâm ketür-*, *tekbirât ketür-*, *teşehhüd ketür-*, *vukûf keltür-*, *zahmet kitür-* birleşik fiilleri bir Arapça sözcüğün *keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kétür- ~ kitür-* fiiliyle birleşmesiyle meydana gelmiştir. *Kelime-i şehâdat keltür-*, *sehiv secde keltür-* birleşik fiilleri iki Arapça sözcüğün; *imân* ve *islâm keltür-*, *ıvâf* ve *'umre keltür-* birleşik fiilleri ise üç Arapça sözcüğün *keltür-* fiiliyle birleşmesiyle kurulmuştur. Arapça kökenli sözcüklerin Türkçe yapımı ve çekim eki aldığı da görülür. *Du'âğa keltür-*, *fesâdğa keltür-* ~

fesādğa ketür-, *rahmetğa keltür-*, *şalāhğa keltür-*, *şefā'atğa keltür-*, *tesbīhge keltür-* birleşik fiillerindeki Arapça kökenli sözcükler Türkçe +gA yönelme durum eki, *şükür secdesi keltür-* örneğindeki Arapça *secde* sözcüğü 3. tekil kişi iyelik eki, *şafā'at-çı ketür-* örneğindeki *şafā'at* sözcüğü ise Türkçe +çı yapım eki almıştır.

2.1.3. Farsça sözcük + T. keltür- ~ ketür- ~ kétür-: Bu kategorideki birleşik fiiller bir ya da iki Farsça sözcüğün *keltür- ~ ketür- ~ kétür-* fiiliyle birleşmesiyle oluşmuştur. *Bahāne ketür-*, *namāz kêt(ü)r-* birleşik fiilleri bir Farsça sözcüğün, *dü-gāne kêtür-* birleşik fiili ise iki Farsça sözcüğün *keltür- ~ ketür- ~ kétür-* fiiliyle birleşmesiyle meydana gelmiştir. Farsça kökenli sözcüklerin Türkçe yapım ve çekim eki aldığı da görülür. *hoşluğğa ketür-* birleşik fiilindeki Farsça *hoş* sözü Türkçe +luğ yapım eki ile Türkçe +ga yönelme durum eki, *yādıya keltür-* birleşik fiilindeki Farsça *yād* sözü ise Türkçe 3.teklic kişi iyelik eki ile Türkçe +ya yönelme durum eki almıştır.

2.1.4. Arapça ve Farsça sözcük + T. keltür- ~ kétür-: Bu kategorideki birleşik fiiller Arapça ve Farsça sözcüklerin *keltür- ~ ketür- ~ kétür-* fiiliyle birleşmesiyle oluşmuştur. *Rükū' u sücūd ketür-* birleşik fiili Farsça u atf edati ile birleşen iki Arapça sözcüğün, *kıyām u sücūd u rükū' u ku'ūd kêtür-* birleşik fiili Farsça u atf edati ile birleşen dört Arapça sözcüğün *kêtür-* fiiliyle birleşmesiyle oluşmuştur.

2.2. Sözcük sayısı bakımından “keldür- ~ keltür- ~ kétür- ~ ketür- ~ kétür- ~ kitür-” ile kurulan birleşik fiiller

2.2.1. İki ögeli birleşik fiiller: Bu kategorideki birleşik fiiller Türkçe, Arapça ya da Farsça bir sözcüğün *keldür- ~ keltür- ~ kétür- ~ ketür- ~ kétür- ~ kitür-* fiiliyle birleşmesiyle oluşmuştur: *arādat keltür-*, *'azāb keltür-*, *bahāne ketür-*, *berü ketür-*, *du'āğa keltür-*, *emgek ketür-*, *fesādğa keltür- ~ fesādğa ketür-*, *gavgā keltür-*, *ğusl keltür-*, *hac keltür-*, *hoşluğğa ketür-*, *hucet ketür- ~ hüccet keltür-*, *īmān keldür- ~ imān keltür- ~ imān ketür- ~ imān kêtür-*, *inābet kêtür-*, *irādet kêtür-*, *irtidād kêtür-*, *islām keltür-*, *kişr ketür-*, *kün ketür-*, *namāz kêt(ü)r-*, *nedāmet kêtür-*, *nūr ketür-*, *öfkege ketür- ~ öfkege keltür- ~ övkeke keldür- ~ övke-ge keltür-*, *ökünçni keltür-*, *rahmetğa keltür-*, *rek'at kêtür-*, *rükū' kêtür-*, *şafā keltür-*, *şalāhğa keltür-*, *secde keltür- ~ secde ketür- ~ secde kêtür-*, *selām kêt(ü)r-*, *sevinç ket(ü)r-*, *söz ketür-*, *sözge ketür-*, *şafī' keldür- ~ şafī' ketür- ~ şefī' keltür-*, *şafā'at-çı ketür-*, *şefā'atğa keltür-*, *tāğat keltür-*, *tamām kêtür-*, *tañ-ka ketür- ~ tangğa ketür-*, *tekbirāt kêtür-*, *tesbīhge keltür-*, *teşehhüd kêtür-*, *tiltag keltür-*, *tilge keltür-*, *ün ketür-*, *üzele ketür-*, *vukūf keltür-*,

yādına keltür-, yēriğe keltür- ~ yeringe keltür-, yük ketür-, zahmet kitür-.

2.2.2. Üç ögeli birleşik fiiller: Bu kategorideki birleşik fiiller isim unsurları Türkçe ve Farça kurallarla oluşturulmuş iki ögeli söz öbeklerinin *keltür-* ~ *kétür-* fiiliyle birleşmesiyle meydana gelmiştir. Türkçe kurallarla meydana getirilmiş, isim unsuru isim ve sıfat tamlaması olan üç ögeli birleşik fiiller şunlardır: *sehiv secde keltür-*, *şükr secdesi keltür-*. Farsça kurallarla oluşturulmuş üç ögeli birleşik fiillerden ilki Farsça bir birleşik sıfat ikincisi ise izafet kesresi ile meydana getirilmiştir: *dü-gāne keltür-*, *kelime-i şehādat keltür-*.

2.2.3. Dört ögeli birleşik fiiller: Bu kategorideki birleşik fiiller isim unsurları Türkçe ve Farsça kurallarla oluşturulmuş üç ögeli söz öbeklerinin *keltür-* ~ *kétür-* fiiliyle birleşmesiyle meydana gelmiştir. Türkçe kurallarla oluşturulan birleşik fiillerin isim unsurları “ve” edatı ile bir araya getirilmiş bağlama gruplarıdır: *īmān ve islām keltür-*, *ṭavāf ve 'umre keltür-*. Farsça kurallarla oluşturulmuş birleşik fiil u/ü atf edatı ile meydana getirilmiştir: *rükū' u sücūd keltür-*.

2.2.4. Sekiz ögeli birleşik fiil: Bu kategorideki birleşik fiil Farsça u/ü atf edatı ile oluşturulmuş yedi ögeli söz öbeğinin *keltür-* fiiliyle birleşmesiyle meydana gelmiştir. *kıyām u sücūd u rükū' u ku'ūd keltür-*

2.3. Ögelerin birleşme şekilleri bakımından “keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ keltür- ~ kitür-” ile kurulan birleşik fiiller

2.3.1. İsim unsuru durum eki almayanlar: Bu kategorideki birleşik fiillerin isim unsurları herhangi bir durum eki almadan *keldür-* ~ *keltür-* ~ *ketür-* ~ *kitür-* fiiliyle birleşmiştir: *arādat keltür-*, *'azāb keltür-*, *bahāne ketür-*, *berü ketür-*, *dü-gāne keltür-*, *emgek ketür-*, *gavgā keltür-*, *güsl keltür-*, *hac keltür-*, *huccet ketür-* ~ *hüccet keltür-*, *īmān keldür-* ~ *īmān keltür-* ~ *īmān ketür-* ~ *īmān keltür-*, *īmān ve islām keltür-*, *inābet keltür-*, *irādet keltür-*, *irtidād keltür-*, *islām keltür-*, *kelime-i şehādat keltür-*, *kıyām u sücūd u rükū' u ku'ūd keltür-*, *küfr ketür-*, *kün ketür-*, *namāz kêt(ü)r-*, *nedāmet keltür-*, *nür ketür-*, *rek'at keltür-*, *rükū' keltür-*, *rükū' u sücūd keltür-*, *şafā keltür-*, *secde keltür-* ~ *secde ketür-* ~ *secde keltür-*, *sehiv secde keltür-*, *selām kêt(ü)r-*, *sevinç ket(ü)r-*, *söz ketür-*, *şafī' keldür-* ~ *şafī' ketür-* ~ *şefī' keltür-*, *şafā' at-çı ketür-*, *şükr secdesi keltür-*, *ṭākat keltür-*, *tamām keltür-*, *ṭavāf ve 'umre keltür-*, *tekbirāt keltür-*, *teşehhüd keltür-*, *ultağ keltür-*, *ün ketür-*, *üzele ketür-*, *vukūf keltür-*, *yük ketür-*, *zahmet kitür-*.

2.3.2. İsim unsuru durum eki alanlar: Bu kategorideki birleşik fiillerin isim unsurları yönelme ve belirtme durum eklerini alarak *keldür-* ~ *keltür-* ~ *ketür-* fiiliyle birleşmiştir. Yönelme durum ekini

alanlar şunlardır: *du’āğa keltür-, fesādğa keltür- ~ fesādğa ketür-, hoşlukğa ketür-, öfkege ketür- ~ öfkege keltür- ~ öwkeke keldür- ~ öbke-ge keltür-, rahmetğa keltür-, şalāhğa keltür-, sözge ketür-, şefā’atğa keltür-, tañ-ka ketür- ~ tangğa ketür-, tesbīhge keltür-, tilge keltür-, yādına keltür-, yerige keltür- ~ yeringe keltür-*. Belirtme durum eki şu örnekte bulunur: *ökünçni keltür-*.

2.4. Kavram alanları bakımından “keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kütür- ~ kitür-” ile kurulan birleşik fiiller

2.4.1. İnanç sistemi etrafındaki birleşik fiiller: *Keldür- ~ keltür- ~ keltür- ~ ketür- ~ kütür-* fiiliyle kurulan birleşik fiiller yer aldıkları metinlerin dini içerikli olması sebebiyle genellikle bu alana ait eylemleri karşılamaktadır. *İmān keldür- ~ imān keltür- ~ imān ketür- ~ imān kütür-*, *imān ve islām keltür-, islām keltür-, kelime-i şehādat keltür-* birleşik fiilleri İslamiyeti kabul etmek için kullanılmıştır. İslamın farzları ile ilgili birleşik fiiller daha çok namaz, namazın içindeki farzlar, namaz sırasında okunan dualar etrafında toplanmıştır: *dü-gāne kütür-, kıyām u sücüd u rükū’ u ku’üd kütür-, namāz kêt(ü)r-, rek’at kêtür-, rükū’ kêtür-, rükū’ u sücüd kêtür-, secde keltür- ~ secde ketür- ~ secde kütür-, sehiv secde kêtür-, selām kêt(ü)r-şükr secdesi keltür-, tekbirāt kêtür-, tesbīhge keltür-, teşehhüd kêtür-*. Bunun yanında yine İslamın farzlarından olan hacca gitmek *hac keltür-*; hem İslamın farzlarından olan hem de İslamiyet’in kabulü anlamına kelime-i şehadet getirmek de *kelime-i şehādat keltür-* şeklinde ifade edilmiştir. Umre ziyareti ve tavaf ibadeti *tavāf ve ’umre keltür-* olarak karşımıza çıkmaktadır. Boy abdesti almak *ğusl keltür-*. Tanrı’nın bağışlaması *rahmetğa keltür-*, hem Tanrı’nın bağışlaması hem de peygamberin şefaati *şefā’atğa keltür-, şafī’ keldür- ~ şafī’ ketür- ~ şefī’ keltür-, şafā’at-çı ketür-* ifadeleriyle karşılanmıştır. Günah yüklenmek *yük ketür-*, inkâr etmek *küfr ketür-*, tövbe etmek *inābet kêtür-*, din değiştirmek *irtidād kêtür-* şeklindedir.

2.4.2. Diğer birleşik fiiller: Metinlerde yer alan diğer birleşik fiiller olumlu ve olumsuz çeşitli hareketleri nitelemektedir. Bazı kavram alanları altında birden fazla birleşik fiil toplanabilirken bazı kavram alanları birer örnekle sınırlıdır: Konuşmak/söylemek: *tilge keltür-, söz ketür-, sözge ketür-*. Eziyet/zarar vermek: *’azāb keltür-, emgek ketür-, fesādğa keltür- ~ fesādğa ketür-, gavgā keltür-, zahmet kitür-*. Sevindirmek: *beşāret keltür-, şafā keltür-, sevinç ket(ü)r-*. Pişman olmak: *nedāmet kêtür-, ökünçni keltür-*. Bahane bulmak: *bahāne kêtür-, tillağ keltür-*. İstemek/dilemek: *arādat keltür-, irādet kêtür-*. Aydınlatmak: *kün kêtür-, nūr ketür-*. Diğer kavram alanları birer örnekle sınırlıdır: Bağırarak: *ün ketür-*. Beklemek: *vukūf keltür-*. Şaşırtmak: *tañ-ka ketür-*. İyileştirmek: *şalāhğa keltür-*.

Dayanmak/katlanmak: *ṭākat keltür-*. Yaklaştırmak: *berü ketür-*. Beğenmek: *hoşluğğa ketür-*, *tangğa ketür-*. Delil göstermek: *huccet ketür-* ~ *hüccet keltür-*. Sinirlendirmek: *öfkege ketür-* ~ *öfkege keltür-* ~ *öwkeke keldür-* ~ *öbke-ge keltür-*. Yapmak: *yèrige keltür-* ~ *yeringe keltür-*. Hatırlamak: *yādınğa keltür-*. Tamamlamak: *tamām kêtür-*. Haber getirmek/haber vermek: *üzele ketür-*.

SONUÇ

Bu çalışmada Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü'l-Ferâdîs, Kısasü'l-Enbiyâ, Muñnü'l-Mürîd, Hüsrev ü Şîrin, Mukaddimetü'l-Edeb ve Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi adlı eserlerin taranması sonucu *keldür-* ~ *keltür-* ~ *keltür-* ~ *ketür-* ~ *ketür-* ~ *kitür-* fiilinin yardımcı fiil fonksiyonu ile kurulmuş 60 birleşik fiil tespit edilmiştir.

Farklı fonetik biçimlerle karşımıza çıkan *kE(l)Dür-* fiili en çok *keltür-* biçimiyle tespit edilmiş olup 20 birleşik fiilin kuruluşunda yer almıştır: *'Azâb keltür-*, *du 'āğa keltür-*, *ğavğā keltür-*, *ğusl keltür-*, *hac keltür-*, *imân ve islâm keltür-*, *islâm keltür-*, *kelime-i şehâdat keltür-*, *ökünçni keltür-*, *rahmetğa keltür-*, *şalâhğa keltür-*, *şefâ'atğa keltür-*, *şükr secdesi keltür-*, *ṭākat keltür-*, *ṭavâf ve 'umre keltür-*, *tesbîhge keltür-*, *tiltağ keltür-*, *tilge keltür-*, *vuṭûf keltür-*, *yādınğa keltür-*. Fiilin *kêtür-* biçimi ile kurulmuş 15 örnek mevcuttur: *Dü-gâne kêtür-*, *inâbet kêtür-*, *irâdet kêtür-*, *irtidâd kêtür-*, *kıyâm u sücüd u rükû' u ku'üd kêtür-*, *namâz kêt(ü)r-*, *nedâmet kêtür-*, *rek'at kêtür-*, *rükû' kêtür-*, *rükû' u sücüd kêtür-*, *sehv secde kêtür-*, *selâm kêt(ü)r-*, *tamâm kêtür-*, *teşehhüd kêtür-*. *Ketür-* biçimi ile kurulmuş 14 örneğe rastlanmaktadır: *Bahâne ketür-*, *berü ketür-*, *emgek ketür-*, *hoşluğğa ketür-*, *nür ketür-*, *küfr ketür-*, *kün ketür-*, *sevniç ket(ü)r-*, *söz ketür-*, *sözge ketür-*, *şafâ'at-çı ketür-*, *ün ketür-*, *üzele ketür-*, *yük ketür-*. *Keltür-* biçimi *arâdat keltür-* ve *şafâ keltür-* örneklerinde; *kitür-* biçimi *zahmet kitür-* örneğinde görülmüştür. *Fesâdğa keltür-* ~ *fesâdğa ketür-*, *huccet ketür-* ~ *hüccet keltür-*, *imân keldür-* ~ *imân keltür-* ~ *imân ketür-* ~ *imân kêtür-*, *öfkege ketür-* ~ *öfkege keltür-* ~ *öwkeke keldür-* ~ *öbke-ge keltür-*, *secde keltür-* ~ *secde ketür-* ~ *secde kêtür-*, *şafî' keldür-* ~ *şafî' ketür-* ~ *şefî' keltür-*, *tañ-ka ketür-* ~ *tangğa ketür-*, *yèrige keltür-* ~ *yeringe keltür-* örneklerinde aynı isim unsurunun *kE(l)Dür-* fiilinin farklı biçimleriyle birleşmesi söz konusudur ve bunlar çalışmamızda farklı birleşik fiiller olarak sayılmayıp denk olarak değerlendirilmiştir. Bundan ötürü bu örnekleri yukarıdaki hesaplamağa dahil etmedik. Sözcüğün *keldür-* biçimine de burada 3 örnekte rastlanmaktadır.

Tespit edilen birleşik fiillerde *keldür-* ~ *keltür-* ~ *keltür-* ~ *ketür-* ~ *kêtür-* ~ *kitür-* fiilinin *et-* ~ *êt-* ~ *it-*, *eyle-* ~ *eyle-*, *kıl-* yardımcı

eylemleri gibi kullanıldığı görülmüştür. Örneklerdeki isim unsurlarının yanına *keldür-* ~ *keltür-* ~ *keltür-* ~ *ketür-* ~ *kétür-* ~ *kitür-* fiilinin yerine *et-* ~ *ét-* ~ *it-*, *eyle-* ~ *eyle-*, *kıl-* fiilleri getirildiğinde aynı anlamın sağlandığı görülmektedir: *bahâne ketür-* = *bahâne et-/eyle-/kıl-*; *ğavgā keltür-* = *ğavgā et-/eyle-/kıl-*, *îmān kE(l)Dür-* = *îmān et-/eyle-/kıl-*; *küfr ketür-* = *küfr et-/eyle-/kıl-*; *secde kE(l)tür-* = *secde et-/eyle-/kıl-*; *selām kêt(ü)r-* = *selām et-/eyle-/kıl-*; *vukūf keltür-* = *vukūf et-/eyle-/kıl-*...

Birleşik fiillerin 15’i Türkçe + Türkçe; 26’sı Arapça + Türkçe; 2’si Arapça + Arapça + Türkçe; 2’si Arapça + Arapça + Arapça + Türkçe; 7’si Arapça + Türkçe ek + Türkçe; 1’i Arapça + Arapça + Türkçe ek + Türkçe; 2’si Farsça + Türkçe; 1’i Farsça + Farsça + Türkçe; 2’si Farsça + Türkçe ek + Türkçe; 1’i Arapça + Farsça + Arapça + Türkçe; 1’i Arapça + Farsça + Arapça + Farsça + Arapça + Türkçe; 1’i Arapça + Farsça + Arapça + Farsça + Arapça + Türkçe dizilişindedir. Dizilişlerden de görüldüğü gibi *keldür-* ~ *keltür-* ~ *keltür-* ~ *ketür-* ~ *kétür-* ~ *kitür-* fiili en çok Arapça kökenli sözcüklerle bir araya gelmiştir. Bu durum girilen medeniyet dairesinin tesirinin yanı sıra Hüsrev ü Şîrin ve Mukaddimetü’l-Edeb dışındaki metinlerin İslami içerikli olmasından ve İslamiyet’in kaynak dilinin Arapça olmasından ileri gelmektedir. Buna karşın gerek Arapça gerek Farsça kökenli sözcükler çalışmamızın konusunu oluşturan yardımcı fiilimiz ile birlikte kullanılarak Türkçeleştirilmiştir.

Birleşik fiillerin 52’sinin iki; 4’ünün üç; 3’ünün dört; 1’inin sekiz ögeden oluştuğu görülmüştür. *Keldür-* ~ *keltür-* ~ *keltür-* ~ *ketür-* ~ *kétür-* ~ *kitür-* fiili taradığımız eserlerde Türkçe sözcüklerden çok Arapça sözcüklerle birleşmesine ve Farsça sözcüklerle de bir araya gelmesine rağmen bu birleşmelerde çoğunlukla Türkçe tamlama yöntemi esas alınmıştır: *‘azāb keltür-*, *bahâne ketür-*, *sehiv secde kêtür-*... İsim unsurunun önce, fiil unsurunun sonra geldiği bu iki ve üç ögeli tamlamalar dışında “ve” bağlacı ile birleştirilen alıntı sözcükler de vardır: *îmān ve islām keltür-*, *tavāf ve ‘umre keltür-*. Türkçe kurallarla oluşturulan beklerin yanı sıra Farsça kurallarla kurulmuş 3 birleşik fiil tespit edilmiştir. Bunlar Farsça izafet kesresi ve u/ü atfı edatı ile kurulmuş olup bunlar üç, dört ve sekiz ögeli birleşik fiillerdir: *kelime-i şehādat keltür-*, *rükū’ u sücūd kêtür-*, *қыәм u sücūd u rükū’ u ku’ūd kêtür-*.

Birleşik fiillerden 14 birleşik fiilin isim unsurunun ek aldığı, 46’sının ise *keldür-* ~ *keltür-* ~ *keltür-* ~ *ketür-* ~ *kétür-* ~ *kitür-* fiili ile eksiz birleştiği görülmüştür. Ek alarak birleşen birleşik fiillerden 13’ünün isim unsuru +KA yönelme durum eki, 1’inin +ni yükleme durum eki almıştır. Bu durum *keldür-* ~ *keltür-* ~ *keltür-* ~ *ketür-* ~

kétür- ~ *kitür-* fiilinin isim unsuru ile genellikle eksiz birleştiğini göstermektedir. Ekli birleştiği örneklerin kimi ettirgen anlamdadır: *du āğa keltür-* “dua ettirmek”, *öfkege ketür-* ~ *öfkege keltür-* ~ *öwkeke keldür-* ~ *öwke-ge keltür-* “öfkelen-dirmek”, *rahmetğa keltür-* “bağışlatmak”; *şalāhğa keltür-* “iyileştirmek”, *sözge ketür-* “konuşturmak”; *şefā atğa keltür-* “şefa-attirmek”, *tañ-ğa ketür-* ~ *tangğa ketür-* “şaşırtmak”, *tesbāhge keltür-* “Sübhanallah dedirtmek”, *tilge keltür-* “konuşturmak”. Bu durum özellikle biri ekli diğeri eksiz olup aynı sözcüklerle kurulan şu birleşik fiilde daha açık gözlenebilmektedir: *söz ketür-* “söylemek”, *sözge ketür-* “konuşturmak”. Türkçe çekim eki alanlar arasında Arapça ve Farsça sözcüklerin de olması aynı zamanda onların biçimsel olarak Türkçeleştirildiğini de göstermektedir.

Birleşik fiillerin 28’i inanç sistemi ile ilgilidir. Bunlar arasında en çok birleşik fiil namaz ibadetine aittir. 13 birleşik fiil namaz, namazın farzları, bölümleri, namaz sırasında okunan dualar etrafındadır: *kıyām u sücūd u rikū’ u ku’ūd kêtür-*, *namāz kêt(ü)r-*, *selām kêt(ü)r-*, *teşehhüd kêtür-*... Namaz ibadeti dışında hac ibadeti yerine getirmek, umre ziyaretinde bulunmak, boy abdesti almak, inkâr etmek, tövbe etmek, şefa-attirmek vb. hareketler *keldür-* ~ *keltür-* ~ *keltür-* ~ *ketür-* ~ *kétür-* ~ *kitür-* fiili ile kurulan çeşitli birleşik fiiller aracılığıyla ifade edilmiştir: *hac keltür-*, *tavāf ve ’umre keltür-*, *gusl keltür-* *küfr ketür-*, *inābet kêtür-*, *şafā at-çı ketür-*... Taranan metinlerde inanç dairesi dışında, günlük hayata dair birçok birleşik fiil de karşımıza çıkar. Bunlar arasında birden fazla birleşik fiille karşılaşılabilen hareketler konuşmak, zarar vermek, sevindirmek, pişman olmak, bahane bulmak, istemek olarak tespit edilmiştir. Örneğin *’azāb keltür-*, *emgek ketür-*, *fesādğa keltür-* ~ *fesādğa ketür-*, *ğavgā keltür-*, *zahmet kitür-* birleşik fiilleri “eziyet etmek, zarar vermek” anlamında; *şafā keltür-*, *sevinç ket(ü)r-* “sevindirmek” anlamında birleşmektedir. Bunun dışındaki kavram alanları birer birleşik fiille temsil edilmiştir. Birden fazla birleşik fiille karşılaşılabilen hareketler arasında dikkati çeken bir durum da kimi hareketlerin hem Türkçe hem de Arapça ya da Farsça bir sözcükle kurulmuş olmasıdır. Örneğin “pişman olmak” anlamındaki *nedāmet kêtür-* ve *ökünçni keltür-* birleşik fiillerinde, “eziyet etmek, zarar vermek” anlamındaki *’azāb keltür-* ve *emgek ketür-* birleşik fiillerinde, “bahane bulmak” anlamındaki *bahāne ketür-* ve *tiltağ keltür-* birleşik fiillerinde yer alan isim unsurları aynı anlama gelen, birincisi alıntı, ikincisi Türkçe olan sözcüklerdir.

Sonuç olarak biz bu çalışma ile *keldür-* ~ *keltür-* ~ *keltür-* ~ *ketür-* ~ *kétür-* ~ *kitür-* fiilinin yardımcı fiil kategorisinde değerlendirilmesini teklif etmekteyiz. Bizce bu fiil Harezmi Türkçesi dönemi metinlerinde

aktif rol almış olup hem Türkçe hem de Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerle bir araya gelerek dinî ve din dışı alana dair birçok hareketi ve durumu karşılayan önemli bir yardımcı fiil olarak değerlendirilmelidir.

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
Far.	: Farsça
HKT	: Harezmi Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi (Sağol, 1993, 1995, 1999)
HŞ	: Hüsrev ü Şîrîn (Hacıeminoğlu, 2000)
KE	: Kısasü'l-Enbiyâ (Ata, 1997)
ME	: Mukaddimetü'l-Edeb (Yüce, 2014)
MM	: Mu'inü'l-Mürîd (Toparlı-Argunşah, 2014)
NF	: Nehcü'l-Ferâdis (Eckmann, 2004)
TS	: Türkçe Sözlük (Türk Dil Kurumu, 2005)
T.	: Türkçe
vb.	: ve benzerleri

KAYNAKÇA

- Abik, A. D. (2001). Nevayî'nin eserlerinde isim ve yardımcı fiille kurulmuş birleşik fiiller. *Türk Kültürü*. 39:455, 185-192.
- Argunşah, M. (2021). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arı, N. (2010). *Harezmi Türkçesinde birleşik fiiller ve durum ekli tamlayıcıları*. Yüksek Lisans Tezi. Şanlurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ata, A. (1997). *Kısasü'l-Enbiyâ I giriş- metin- tıpkıbasım, II Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Demiral, A. (2012). *Harezmi Türkçesinde birleşik fiiller*. Doktora Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, Ü. Ö. ve Karşlı, S. (2014). *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i dizin*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili grameri (Osmanlı Lehçesi)*. Çev. A. U. Elöve. İstanbul: Maarif Vekâleti.

- Eckmann, J. (2004). *Nehcü'l-Ferâdîs Uşmağlarının Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) I Metin II Tıpkıbasım*. Haz. Semih Tezcan – Hamza Zülfikar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. von (2007). *Eski Türkçenin grameri*. Çev. M. Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ghazy, M. E. S. (2001). *Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde birleşik fiiller*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve grameri*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2011). *Türkçenin söz dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2007). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sağol, G. (1993, 1995, 1999). *An Inter-linear translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish: Introduction, text, glossary and facsimile* I: 1993; II: 1995; III/2: 1999.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Timurtaş, F. K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Toparlı, R. ve Argunşah, M. (2014). *Mu'înü'l-Mürîd: İnceleme-
metin- çeviri- dizin- tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu
Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu
Yayınları.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb- Hıvârizm Türkçesi ile
tercüme Şuşter nüshası: Giriş, dil özellikleri, metin, indeks*.
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.